

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાની વ્યવહારમાં ઉપયોગિતા

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ધર્મગ્રંથ છે એમ કહેવા કરતા જીવન ગ્રંથ છે એમ કહેવું વધારે યોગ્ય છે, કારણ કે ગીતા જીવન જીવવાની કલા શીખવે છે. ગીતામાં જીવનકલાનું તત્ત્વજ્ઞાન સાંગોપાંગ રીતે નિરૂપાયું છે. આથી જ જગતની અનેક ભાષાઓમાં ગીતાના અનુવાદો થયા છે. ભારતમાં ભાગ્યે જ એવો કોઈ વ્યક્તિ હશે જે ગીતા વિશે કંઈ જ જાણતો ન હોય. ગીતાએ ભારતીય જનજીવનના હૃદયમાં ગૌરવભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ગીતાનું તત્ત્વજ્ઞાન એટલું બધું વ્યાપક છે કે એમાં પ્રાચીન તમામ ઉપનિષદોના સિદ્ધાન્તોનું પ્રતિબિંબ પડ્યું છે. આથી જ ગીતા સર્વ ઉપનિષદોનો સાર છે - સર્વોપનિષદો ગાવો દોગ્ધા ગોપાલનન્દનઃ। પાર્થો વત્સઃસુધીર્ભક્તા દુગ્ધં ગીતામૃતં મહત્ ॥

આ રૂપકમાં ગીતા ઉપરના ઉપનિષદોના તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રબળ અસર કલાત્મક રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે. આમ ગીતાએ ઉપનિષદોનુંય ઉપનિષદ છે. ગીતા એ સદ્ગુરુ રૂપે છે, માતારૂપે છે, માતાના ખોળામાં માથુ મૂકવાથી જેમ શાન્તિ અને સલામતી અનુભવાય છે તેમ ગીતા પાસે જવાથી અપાર શાન્તિ મળે છે. ગીતા કહે છે કે- અશાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્' । જેને શાન્તિ નથી તેને સુખ ક્યાંથી હોય? ગીતા જીવનને સમગ્રતાથી જુએ છે, સમગ્રતામાં યુધ્ધ છે, કામવાસના પણ છે, કર્તવ્યકર્મો પણ છે, જવાબદારીઓ પણ છે, બધું જ છે, તે ભગાડતી નથી, પડકાર સામે ઝઝુમતા કરે છે. ગીતા વૈરાગ્ય અને વીતરાગ ની પણ વાતો કરે છે, છતાં કર્તવ્યવિમુખ નથી બનાવતી. ગીતા અહિંસાવાદી નથી, તેમજ હિંસાવાદી પણ નથી, તે વાસ્તવવાદી છે. ગીતા માત્ર કોઈ સાધુ કે સંન્યાસી માટે નથી ગવાઈ, ગીતા ની જેટલી જરૂરિયાત સાધુ કે સંન્યાસીને છે તેના કરતાં પણ વધારે જરૂરિયાત સંસારી માટે છે. ગીતા ગાનાર, સાંભળનાર અને રચયિતા પણ સંસારી હતા. અર્જુન તો માત્ર નિમિત્ત બન્યો છે. ભગવાન પણ કહે છે- નિમિત્ત માત્ર ભવ સવ્યસાચિન્'² વૈદિકજ્ઞાન ના સારરૂપ એવી ગીતા વ્યસનના વમળમાં, મોહમાયારૂપી સુંદરીના બંધનમાં અટવાયેલા, દિશાવિહીન થઈ ભટકેલા, કર્તવ્યવિમુખ બનેલાઓ માટે ભગવાન અર્જુનને નિમિત્ત બનાવી માનવજીવનને ઉપયોગી સુંદર ઉપદેશ આપે છે, તેનો ટૂંકસાર હું આ લેખમાં પ્રસ્તુત કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરું છું.

ગીતાના સાતસો શ્લોકોમાંથી ધૃતરાષ્ટ્ર, સંજય, અને અર્જુન જે શ્લોકો બોલે છે એ શ્લોકોને બાદ કરતાં શ્રીકૃષ્ણ જે 574 શ્લોકો બોલે છે. એમાંનો એક પણ શ્લોક એવો નથી કે જે જીવન વ્યવહારમાં ઉપયોગી ન થાય. આ શ્લોકોના અર્થની શોધમાં પ્રાચીનકાળથી લઈ અત્યાર સુધી આચાર્યો, વિદ્વાનો, સંશોધકો અને સરળ હૃદયના ભાવકો સતત ખેડાણ કરતા રહ્યા છે. તેથી ગીતા કવિતા તો છે, આ ઉપરાંત એ શાસ્ત્ર છે અને કલા પણ છે. ખરેખર ગીતા તો કામધેનુ છે. ઇચ્છો એવા અર્થ નું પયઃપાન કરાવવા તે સદા તત્પર છે. આથી ગીતાનું આ તત્ત્વજ્ઞાન માત્ર પુસ્તકમાં ન રહેતા પ્રત્યેક વ્યક્તિના મસ્તકમાં જવું જોઈએ. પરંતુ તકલીફ એ છે કે સંસારની ભૂલભૂલામણીમાં અટવાતા લાખો લોકો પોતાના વ્યવહારમાં કોઈ મુશ્કેલી આવી પડે, દુઃખ આવી પડે,

અર્જુનની જેમ દિશાવિહીન બની જાય ત્યારે જ ગીતાના શરણે જાય છે. તેથી જ જીવન વ્યવહારમાં ગીતા એક સંતર્પક આશ્વાસન છે.

ગીતા એ વિષાદને પ્રસાદમાં રૂપાંતરિત કરનારી દયાળુ માતા છે.

દ્વિધામાં ગીતાનું શરણ :

ગીતાનો આરંભજ અર્જુનની દ્વિધાથી થાય છે. યુધ્ધ કરવું કે શસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો એ બેમાંથી કયું શ્રેયસ્કર છે, એની દ્વિધા તેને ઘેરી વળે છે. આપણા જીવન વ્યવહારમાં પણ લગ્ન, વ્યવસાય, મહત્વકાંક્ષાની પૂર્તિ માટેના ઉપાયો, અંગત સંબંધોની ગૂંચ વગેરે અનેક બાબતોમાં પ્રસંગે પ્રસંગે સાચો નિર્ણય કરવામાં આવી દ્વિધા ઉપજતી હોય છે. શાકુન્તલનો પાંચમો અંક રાજા દુષ્યન્તની દ્વિધાને પ્રગટ કરે છે. આવી કટોકટીમાં કયો નિર્ણય કરવો તેમાં ભલભલા સમર્થો પણ ગૂંચવાઈ જાય છે. ગીતા આવી સ્થિતિમાં શું કરવું તેનો ઉપાય દર્શાવે છે, જ્યારે આવી પરિસ્થિતિ આવે ત્યારે અહમ ને બાજુ પર મુકી આપ્તજન, સંત, મિત્ર કે ઇશ્વરને શરણે જવું. પણ તે કેવી રીતે એ પણ ગીતા દર્શાવે છે - તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા^૩ ।

ગીતામાં સ્ત્રીના સાત ગુણો :

ગીતાના દશમા અધ્યાયમાં ભગવાને સ્ત્રીને વિભૂતિ કહી છે - કીર્તિ શ્રીવાક્ ચ નારીણાંસ્મૃતિર્મેધા ધૃતિઃ ક્ષમા^૪ । સ્ત્રીમાં આ સાત ગુણો હોવા જોઈએ. આ ગુણો હોય તો સ્ત્રીનું જીવન ખીલે અને જો સ્ત્રીનું જીવન ખીલે તો તે દુનિયાને ખીલાવે. સ્ત્રીઓએ કીર્તિ વિશે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. ખરાબ થઈને ઝડપથી કીર્તિ મળી શકે, પણ તેને ખરા અર્થમાં કીર્તિ ન કહેવાય. સ્મૃતિ, મેધા, ધૃતિ, ક્ષમા, ઉદારતા, સમર્પણ એ સ્ત્રીના નૈસર્ગિક ગુણો છે, તે મેળવવા માટે પુરુષોને તકલીફ પડે છે, પણ સ્ત્રી પાસે તે સ્વયંભૂ છે. મારુ નામ હોવું જ ન જોઈએ એમનું એટલે કે પતિનું નામ હોવું જોઈએ એવું સ્ત્રીને લાગે છે, આ જ સ્ત્રી નું સમર્પણ છે. કીર્તિ બીજાના નામ પર ચડાવાની, આ ગીતાનો નિષ્કામ કર્મયોગ છે. આ બધા ગુણોરૂપી દાગીના પહેરાવીને ભગવાને સ્ત્રીને મોકલી છે. જગતમાં ભગવાનની શ્રેષ્ઠ કલાકૃતિ એટલે સ્ત્રી, આમ પ્રત્યેક સ્ત્રીએ પોતાનું મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ.

ગીતા સ્વાભિમાન જાગૃત કરે છે :

ગીતા વ્યક્તિમાં રહેલી અસ્મિતા અને સ્વાભિમાન જાગૃત કરવાનું કામ કરે છે. ગીતા સુતેલાને ઉભો કરે છે, ઉભા થયેલાને ચાલતો કરે છે, અને - સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ^૫ । સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ^૬ । આમ કહીને ચાલનારને સ્વકર્મથી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ માટે દોડતો કરે છે - ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ^૭ । કહીને સ્વાભિમાન જાગૃત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આપણે જેનો શોક ન કરવો જોઈએ તેનો શોક કરીએ છીએ અશોચ્યાનાન્વશોચસ્ત્વં^૮.... જીવ માત્ર અશોચનીય છે. મરણું તીખું છે, મીઠું ખારું છે, તેમાં તેનો દોષ નથી, પરંતુ તેમનો સ્વભાવ છે. તેવી જ રીતે દેહનું જવું એ તેનો સ્વભાવ છે. ગીતા ઉદ્ધરેદાત્માનં કહીને મહત્ત્વનો જીવન સિદ્ધાંત સમજાવે છે.

આપણું ભવિષ્ય આપણા હાથમાં જ છે. કાર્યોમાં મળેલી અસફળતા આપણને ઔષધિ દ્વારા દૂર કરી શકાય છે. પંદરમા અધ્યાયમાં મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ^૯ કહીને ગીતા આપણો આત્મવિશ્વાસ વધારે છે.

ગીતા શ્રેયનો માર્ગ બતાવે છે :

ગીતાના પ્રથમ અધ્યાયમાં અર્જુન કહે છે કે - ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ¹⁰ અર્થાત્ આ યુધ્ધમાં મને કલ્યાણ દેખાતુ નથી, અને મને પ્રેયનું આકર્ષણ નથી. ન કાઙક્ષે વિજયં કૃષ્ણ ન ચ રાજ્યં સુખાનિ ચા¹¹ હે કૃષ્ણ વિજય, રાજ્ય અને સુખોને હું ઇચ્છતો નથી, આથી તમે મને જેમાં શ્રેય હોય તે કહો.

શ્રેય અને પ્રેય મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. ધીરપુરુષ બંનેના સ્વરૂપને સાચા અર્થમાં ઓળખીને શ્રેય પસંદ કરે છે, કારણ કે તે પ્રેય કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે મંદબુદ્ધિવાળો જીવનનિર્વાહ માટે પ્રેયને પસંદ કરે છે. શ્રેય એટલે કલ્યાણકારક અને પ્રેય એટલે સાંસારિક સુખ. ગીતાના પ્રત્યેક શ્લોકોમાં શ્રેયનો માર્ગ બતાવવામાં આવ્યો છે. આ શ્લોકો જીવનમાં વણી લેવામાં આવે અને તે પ્રમાણે જીવન જીવવામાં આવે તો મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય છે.

ગીતામાં શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય :

અશાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્ શાન્તિ વિનાનાને સુખ ક્યાંથી હોય ? સંસારમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ જીવનમાં શાન્તિ ઇચ્છે છે, શાન્તિ વગર સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને શાન્તિ ક્યારેય ભૌતિક પદાર્થોમાંથી મળતી નથી. પ્રસન્નતામાં મનુષ્યનાં સર્વે દુઃખો નો નાશ થાય છે. પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે । પ્રસન્નચેતસો હયાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતા¹² અસંયમીની બુદ્ધિ સ્થિર હોતી નથી, અને અયુક્તને ભાવના-શ્રદ્ધા હોતી નથી, અને ભાવનારહિતને શાન્તિ હોતી નથી. અને જો શાન્તિ ન હોય તો સુખ ક્યાંથી હોય ? આજે માણસ અશાન્ત અને અસ્વસ્થ જોવા મળે છે, આથી ગીતા કહે છે કે - યસ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદાત્મતૃપ્તશ્ચ માનવઃ। આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ॥¹³ જે મનુષ્ય આત્મામાં જ પ્રીતિવાળો, આત્મામાં જ તૃપ્ત તથા આત્મામાં જ સંતુષ્ટ રહે છે, તેને કંઈ કરવાનું રહેતું નથી, કારણકે આત્મજ્ઞાન દ્વારા જ તેને પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે - જ્ઞાનં લબ્ધવા પરાં શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ¹⁴। છેલ્લા અધ્યાયમાં પણ ભગવાન કહે છે કે - તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેનભારત । ત્વત્પ્રસાદાત્પરાં શાન્તિં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્¹⁵ અર્થાત, હે ભારત ! તું સર્વ ભાવથી તે પરમેશ્વરને શરણે જા, તેની કૃપાથી તું પરમ શાન્તિ અને સનાતન સ્થાન-મોક્ષપદ પામીશ.

નિઃસ્વાર્થભાવે કર્મ કરવાનો ઉપદેશ :

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો ત્રીજો અધ્યાય એટલે કર્મસિદ્ધાંત, જેમાં કર્તવ્યકર્મથી જ સૃષ્ટિયાલે છે તેમ ગીતાકાર જણાવે છે- અન્નાદ્ ભવન્તિ ભૂતાનિ પર્જન્યાદન્નસંભવઃ¹⁶ । ગીતા માણસને વિવેકપૂર્વકનાં કર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. જીવનના મંગલને માટે કર્મને યોગમય કરી દેવાથી તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય છે. પ્રભુની સાથે તાદાત્મ્ય સાધીને માણસે કર્મ કરવાના છે, અને આવા કર્મ મુક્તિ અપાવે છે, બંધનકર્તા બનતાં નથી. જનક વગેરે કર્મ વડે જ પરમ સિદ્ધિ પામ્યા છે. મોટા માણસો, જ્ઞાનીમાણસો કર્મ ન કરે તો અન્યજનો તેમનું આચરણ કરે, આથી કૃષ્ણપોતાનું જ દૃષ્ટાન્ત આપતા કહે છે કે- ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન¹⁷। હે પાર્થ મારે આ લોકમાં કંઈ કરવાનું રહેતું નથી કે નહિ મેળવેલું મેળવવાનું નથી છતાં કર્મ કરુ છું. આ રીતે ભગવાને કર્તવ્યકર્મોનું પાલન કરવા ઉપર ભાર મૂક્યો છે, પરંતુ કરેલા કર્મોના ફળની આશા છોડવા માટે પણ કહ્યું છે- કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન¹⁸। ગીતા કહે છે કે પ્રકૃતિં યાન્તિ ભૂતાનિ નિગ્રહઃ કિં કરિષ્યતિ¹⁹।

અર્થાત, કર્મ છોડવાની ખટપટમાં પડ્યા વિના કર્મનું બંધન જ ન થાય તે માટે ફળ નો ત્યાગ કરી અનાસક્ત બુદ્ધિ કેળવી કર્મ કર્યા જવું . કર્મયોગનું હાર્દ સમજાવતા ગીતા યજ્ઞભાવના રજૂ કરે છે. ‘યજ્ઞ એટલે ત્યાગ’ જે આ યજ્ઞચક્રને ચાલુ રાખતો નથી તે પાપી છે. નિષ્કામભાવે કર્મ કરતાં કરતાં જ માણસ આત્મશુદ્ધિ કરી જ્ઞાન મેળવે છે.

જીવનમાં સંયમનું મહત્વ ગીતા બતાવે છે :

ગીતા એ મનોવિજ્ઞાનનો શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ છે. મનની સીધી અસર શરીર પર પડે છે. સંસારમાં સુખ અને દુઃખ ચક્રના આરાની માફક ક્રમાનુસાર આવે જાય છે, આથી નિર્ભય માણસ જ જીવનમાં સુખમાં છકી ન જઇને અને દુઃખમાં ઉદ્વેગ ન પામતાં તે યોગ્ય નિર્ણય લઇ આગળ વધી શકે છે. ગીતાકાર ઇન્દ્રિયોના સંયમ માટે કાયબાનું ઉદાહરણ આપે છે. કાયબો બધા અવયવો છૂટા રાખીને ફરવા નીકળે છે, પરંતુ જોખમ દેખાતા તે અવયવોને અંદર ખેંચી લે છે- યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઙ્ગાનીવ સર્વશઃ²⁰¹ આ સહજ ક્રિયા છે, તેવી જ રીતે વ્યક્તિનું, કુટુંબનું કે સમાજનું હિત થતું હોય તો પરમાર્થ માટે ઉપયોગ હોય તો તેમને છૂટી મૂકો, જોખમ હોય ત્યાંથી પાછા વળો.

ઇન્દ્રિયોને નિયમનમાં રાખી સંયમી માણસે પરમાત્મા તરફ દ્રષ્ટિ રાખવી જોઇએ. જે માણસ ઇન્દ્રિયોને જીતે છે, તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. આથી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ એ આધ્યાત્મિક માર્ગનું પ્રથમ પગથિયું છે.

શરીરરૂપી ખેતરમાં વાવવાના ગુણો :

ઇન્દ્રિય અને અંતઃકરણસહિત ભોગના સ્થાનરૂપી શરીર ક્ષેત્ર કહેવાય છે. જ્યારે ખેડૂતની જેમ તેના ફળોનો ભોક્તા હોવાના કારણે ભગવાન ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવાય છે. શરીરની પ્રત્યેક વસ્તુ મહત્-બુદ્ધિ, અહંકાર, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, મનના ધર્મો, ઇચ્છા, દ્વેષાદિ વિકારોથી સમસ્ત જે વિશ્વ છે, તે ક્ષેત્ર છે. અને આ ક્ષેત્રમાં વાવવાના ગુણોની ઓળખ આપી છે, તેમાં અમાનીપણું, અદંભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, સરળતા, ગુરુસેવા, પાવિત્ર્ય, સ્થિરતા, સંયમ, વૈરાગ્ય, અનાસક્તિ, સ્નેહીજનો પ્રત્યે મમત્વનો અભાવ, સાદું ખોટું મળતા મનમાં સમાનતા, અક્ષુણ્ણ ભક્તિ, અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં તત્પરતા વગેરે.. જેમ સૂર્ય સર્વલોકને પ્રકાશમાન કરે છે તેમ એક જ આત્મા સમસ્ત ક્ષેત્રને પ્રકાશમાન કરે છે.

આમ ગીતા એ કાળવિજયી અને માનવસ્પર્શી ગ્રંથ છે. જેનો ઉપદેશ આપણા દૈનિક જીવન માટે અત્યંત જરૂરી છે. તેમાં નિષ્કામ કર્મ દ્વારા, નિર્વ્યાજભક્તિ વડે ભગવદ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જીવન જીવવાની ઉત્તમ કલા ઉપદેશેલી છે. મનુષ્યની તમામ સમસ્યાઓના સમાધાનમાં મિત્ર, માર્ગદર્શક અને તત્વદર્શક છે, તેનો સંદેશ ગૂઢાર્થ છે. અરવિન્દઘોષના શબ્દોમાં કહીએ તો -“ગીતા એક અનંત રત્નરાશિનો અતલ સમુદ્ર છે, આખી જિંદગી સુધી એમાં ડૂબકી મારીને રત્નો કાઢતા રહીએ તો પણ એનો અંત આવે નહિ, તે સમુદ્રનું તળીયું હાથ નહિ આવે. એના એકાદ બે રત્નો મેળવી લેવાથી પણ ગરીબ ધનવાન બની જાય છે, ગંભીર ચિંતક જ્ઞાની બની જાય છે, અને ભગવાનનો વિરોધી ભગવદ્ પ્રેમી બની જાય છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના આ યાંત્રિકયુગમાં માનવી અનેક સમસ્યાઓથી સળગી રહ્યો છે, અને આવા શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક રીતે સંપૂર્ણ ખલાસ થઇ ગયેલા માનવી માટે કે માનવીના તમામ પ્રશ્નોના સમાધાન માટે ગીતા જ એક દીવાદાંડીરૂપ પથપ્રદર્શક છે, અને આ વાતનું સમર્થન ભક્તો, ભાવિકો, સંતો, દાર્શનિકો, વિવેચકો, સંશોધકો, સાધકો,

ભાષ્યકારો, સંન્યાસીઓ, શાસ્ત્રો, દેવતાઓ તથા સ્વયં ભગવાન વિષ્ણુ પણ કરે છે,- સંસાર સાગરં ઘોરં તર્તુમિચ્છતિયો જનઃ। ગીતાનાવં સમારુહ્ય યાતુ સુખેન સઃ ॥”

સન્દર્ભ

¹ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, 2/66, શાંકરભાષ્ય હિન્દી અનુવાદ-સહિત, ગોવિન્દભવન-કાર્યાલય, ગીતાપ્રેસ, ગોરખપુર, ચૌબીસવૉ સંસ્કરણ સં.2060

² તદેવ, 11/33

³ તદેવ, 4/34

⁴ તદેવ, 10/34

⁵ તદેવ, 8/45

⁶ તદેવ, 18/46

⁷ તદેવ, 2/3

⁸ તદેવ, 2/11

⁹ તદેવ, 15/7

¹⁰ તદેવ, 1/13

¹¹ તદેવ, 1/32

¹² તદેવ, 2/65

¹³ તદેવ, 3/17

¹⁴ તદેવ, 4/39

¹⁵ તદેવ, 18/62

¹⁶ તદેવ, 3/14

¹⁷ તદેવ, 3/22

¹⁸ તદેવ, 2/47

¹⁹ તદેવ, 3/33

²⁰ તદેવ, 2/58

પ્રા. ડૉ. કાજલબેન પી. પટેલ

સંસ્કૃત વિભાગ

સરકારી વિનયન કોલેજ

શહેર